

liturgický kult, považuje seriózní historická věda za nadsazené tvrzení, že se nejedná o historické osoby. Tak například sv. Jiří, o němž bylo nejvíce sporů mezi historiky, téměř jistě historickou osobou byl a podstoupil pro Krista mučednickou smrt v palestinské Lyddě. Co je tradováno o jeho životě a jeho údajném boji s drakem, je nevěrohodná legenda, přecházející místy až do pohádky.

Diokleciánovo pronásledování neskončilo císařovou smrtí r. 305. Jeho spoluvládci a nyní samostatní uzurpátoři Licinius a Maxentius v něm pokračovali, pouze třetí spoluvládce Konstantius Chlorus, otec pozdějšího císaře Konstantina, byl v perzekuci umírněnější. Definitivního konce pronásledování se dočkali křesťané až r. 313, kdy císař Konstantin vydává svůj pověstný Milánský edikt.

## ŽIVOT PRVOKŘEŠŤANSKÉ CÍRKVE A HEREZE

Dosud jsme se zabývali dějinami pronásledování křesťanů v Římské říši až do vyhlášení Milánského ediktu císařem Konstantinem r. 313. Teď ještě zbývá pohovořit o vlastním životě křesťanských obcí a jejich struktuře. K tomu nám poskytují dostatek materiálů jednak církevní historik Eusebios z Cesareje, jednak křesťanští spisovatelé Tertulián, Hippolyt, Cyprián, Origenes aj.

V čele církevní obce stál biskup jako nástupce apoštolů, jeho pomocníky byli presbyteri (kněží) a diakoni (jáhnové). Zhruba od 3. stol. byl stanoven pro biskupa minimální věk 50 let, pro presbytera 30 let. Svátosti zprvu uděloval výhradně jen biskup. Bez něho nemohla křesťanská obec fungovat. Kněží měli nejdříve jenom pomocné funkce při vysluhování Eucharistie a při udělování křtu, jinak se věnovali hlavně katechezi, jáhnové potom organizační a charitativní činnosti.

Základními svátostmi byly Eucharistie, křest a vyznání hříchů. Přesnou a konkrétní podobu Eucharistie prvotních křesťanů známe z Hippolytova spisu *Traditio apostolica*, který je zároveň jakýmsi rituálem římské obce. Předtím se zmiňuje o některých aspektech eucharistické oběti mučedník sv. Justin ve své *Apologii*, věnované císaři Antoniu Pioví. Zvláště důležitý je důraz, který nejen Justin a Hippolyt, nýbrž už *Didaché* (čili *Učení dvanácti apoštolů*), spis z první poloviny 2. století, klade na slovo „obět“. Liturgie nebyla chápána na prvním místě jako hostina, jako připomínka večeře Páně, ale jako nekrvavá oběť Kristova. Konsekrovaný chléb a konsekrované víno jsou skutečně a reálně tělem a krví Kristovou.

Zdá se, že podle Justinova kusého svědectví neměla ještě liturgie ve 2. století podobu striktní a přesně do všech detailů vypracovanou, Hippolytův rituál však dokazuje, že ve 3. století již tomu tak bylo. Justin píše o modlitbách, zpěvech žalmů a dikůčinění, jež předcházejí vlastnímu posvěcení darů, které se po pronesení konsekračních slov biskupem stávají tělem a krví Pána Ježíše Krista. Hippolyt už uvádí přesné znění celé eucharistické modlitby, která v hrubých obrysech je dnešním tzv. římským kánonem, označeným v římském misálu jako I. kánon. Jak Justin, tak i Hippolyt striktně oddělují eucharistickou oběť od předcházejícího zpěvu žalmů, modliteb, dikůvzdání a četby Písma svatého. Vidíme zde jasně rozdělení bohoslužby slova a bohoslužby oběti. S bohoslužbou slova byla spojena tzv. agapé čili hostina lásky. Věřící přinesli své pokrmy, které biskup požehnal a jež se rozdělily mezi přítomné. Kromě jídla přinášeli také peněží i jiné dary pro chudé, které potom jáhnové v rámci charitativní péče rozdělovali. Agapé byla v nejstarších dobách přímou součástí Eucharistie čili bohoslužby oběti, jenže sv. Pavel v 1. listě Korintánům upozorňuje na snadnou příležitost k nepřístojnostem, jež se přitom mohou dít. Proto ve 2. a 3. stol. je agapé součástí bohoslužby slova, ve 4. století, když křesťané získávají svobodu, zaniká úplně, neboť její aplikace v situaci, kdy se ve velkých chrámech shromažďují masy, se stala nemožnou, nicméně na Východě se ještě tu a tam udržovala až do konce 7. století, kdy ji tzv. trullánská synoda definitivně zakázala.

Zatímco bohoslužba oběti čili vlastní vysluhování Eucharistie mělo ve 3. století pevnou a konstantní formu, bohoslužba slova byla značně volnější. Každá obec si sama rozhodla, které texty z Písma se budou číst, který žalm zpívat a jaké modlitby budou proneseny. Prostor byl dán i pro spontánní modlitbu věřících, součástí této bohoslužby slova bylo i vyznání hříchů. Bohoslužby oběti se mohli účastnit jenom pokřtění, čekatelé křtu zvaní katechumeni byli z ní vyloučeni a účastnili se jenom bohoslužby slova spolu s agapé, rovněž tak ti křesťané, kteří se dopustili

závažného hříchu. To souviselo s praxí tzv. mystagogie čili postupného uvádění do tajemství. Nelze vyloučit, že tento zvyk převzali křesťané z pohanských mystérií, nicméně to není podstatné. Rozhodující je, že liturgie, eucharistická oběť stála v popředí duchovního života raně křesťanských obcí a představovala pro ně nejvyšší hodnotu. Konala se vždy v neděli, den Zmrtvýchvstání Páně, ale už Tertulián na přelomu 2. a 3. stol. se zmiňuje, že některé obce slaví Eucharistii i ve všední den, sv. Cyprián v polovině 3. stol. mluví o denní liturgické oběti jako o samozřejmosti. Všichni účastníci bohoslužby oběti přijímali Tělo a Krev Páně.

Kromě eucharistické slavnosti stál v popředí hodnot raně křesťanských obcí také křest. V apoštolských dobách byl udělován bezprostředně po vyznání hříchů, jak dosvědčují Skutky apoštolské. Ale už Tertulián píše o katechumenech jako čekatelích křtu, Hippolyt ve 3. století už zná organizovaný katechumenát. Křest uděloval biskup dvakrát v roce, a to o Velikonocích a o Letnicích trojím ponořením křtěnce do tekoucí vody. Nejprve se tak dělo v řekách nebo v moři, ke konci 3. století se stavěly k tomuto účelu zvláštní budovy, tzv. baptisteria (z řec. baptisma - křest). Obřad křtu máme zachován u Hippolyta: začínal znamením kříže, následovalo apoštolské vyznání víry, exorcismus a slavnostní odřeknutí se satana, pomazání olejem a konečně vstup do křestní lázně. Hned po křtu byl věřící zároveň biřmován, tj. pomazán olejem a vyzván, aby byl bojovníkem Kristovým. Potom se poprvé zúčastnil bohoslužby eucharistické oběti. Po ní dostal symbolicky k jídlu mléko s medem, pokrm novorozenců dětí, aby mu bylo připomenuto, že se právě narodil k novému životu Božích dětí.

Z faktu, že křest se udílel dvakrát do roka, můžeme dedukovat, že čekací doba katechumenů trvala nejméně půl roku. Proč prvotní církev upustila od původního apoštolského udělování křtu bezprostředně po vyznání hříchů a potvrzení víry v Nejsvětější Trojici, není známo. Asi to souviselo s mystagogickou praxí postupného uvádění do tajemství, jak se ujala v církvi ve 2. století,

svou roli možná hrály i bezpečnostní důvody. Ať už tomu bylo jakkoliv, je třeba považovat tuto katechumenátní formu za šťastnou a pozeňnanou, neboť katechumen se vzdělával v pravdách víry a rostl v duchovním životě. Katechumeni mohli být přítomni jen bohoslužbě slova a agapé, před počátkem bohoslužby oběti odcházeli. Křest byl udělován i nejmenším dětem, což dosvědčují jako první už na konci 2. století sv. Irenej z Lyonu ve spise „Proti heretikům“, ve 3. stol. sv. Hippolyt a Origenes. Novokřtěnci si oblékli po slavnosti bílé roucho, ve kterém chodili plných osm dní až do následující neděle. O tom, jakou vážností a úctou zahrnovali prvotní křesťané svátost křtu, svědčí spor, který se odehrál v padesátých letech 3. stol. mezi papežem Štěpánem I. a kartaginským biskupem sv. Cypriánem. Biskup Cyprián tvrdil, že křest udělený kacířem je neplatný, a proto křesťan, jenž byl od něho pokřtěn, musí přijmout tuto svátost znovu. Papež Štěpán odmítl takový názor a upozornil, že udělovatelem křtu je Bůh, člověk je jenom nástrojem.

Od pokřtěných vyžadovala prvotní církev příkladný a mravný život. Kající praxe za spáchané hříchy byla velmi přísná. Za hlavní hříchy (*peccata capitalia*) byly považovány vražda, odpadlictví a smilstvo. Křesťan, který by někoho zavraždil, ze strachu před mučednickou smrtí obětoval pohanským bohům, nebo měl mimomanželský poměr, byl vyobcován z církevního společenství a jen na základě mnoho let trvajících kajících smýšlení spojeného s almužnou, dobrými skutky, modlitbami a poutěmi k hrobům svatých mučedníků mohl být přijat zpět. Tvrdé kající skutky byly biskupem ukládány i za menší provinění, například za lež, ublížení na zdraví, lakotu, opomenutí pomoci bližnímu v nouzi apod. Pokání bývalo různé. Někdy byl hříšník vyloučen na stanovenou dobu z účasti na eucharistické oběti, při závažnějším činu z celé liturgie, tedy i z bohoslužby slova a agapé. Tito kající se nazývali „plačící“, neboť stáli či klečeli před vstupem do místnosti, kde se konalo shromáždění obce, a prosili své spolubratry o modlitbu. Někdy byly ukládány jako kající skutky i poutě do

Jeruzaléma nebo ke hrobu některého významného mučedníka. Od 3. století jsou hříšníkům stále častěji ukládány jako kající skutky posty a almužny.

Rozhřešení čili odpuštění hříchů udílel biskup. Většinou následovalo až po provedeném kajícím skutku, v případech nebezpečí smrti nebo mimořádně nápadného kajícího smýšlení odpouštěl biskup hříchy hned, jako v případě jistého Natala, který se vrhl papeži Zefyrinovi k nohám a s pláčem vyznal před celým shromážděním svou vinu. Podle informací Origenových a Hippolytových si mohl kající sám zvolit, jestli své hříchy vyzná před celým shromážděním věřících, nebo soukromě biskupovi. Praxe byla ta, že tajné hříchy se vyznávaly soukromě biskupovi, ty však, které způsobily veřejné pohoršení, musely být vyznány veřejně. Je tedy zřejmé, že praxe soukromé, tzv. ušní zpovědi, existovala už v prvotní církvi, alespoň určitě ve 3. století, kdy máme o ní zprávu u Origena a Hippolyta, a není žádný důvod, abychom nepředpokládali, že tento způsob výkonu svátosti smíření byl používán od prvopočátku existence církve.

Otázka pokání vyvolala v prvotní církvi také spory. Už vzdoropapež Hippolyt na počátku 3. století vytykal řádnému papeži sv. Kalixtovi, že uděluje rozhřešení absolutně všem, kdo projeví kající smýšlení, bez ohledu na to, jak závažného hříchu se dopustili. Sv. Hippolyt náležel patrně ke skupině rigoristů, čili zastánců přísné praxe, kteří tvrdili, že nejtěžší hříchy, tj. vražda, cizoložství a odpad od víry, se odpouštět nemají. Po pronásledování Deciově v polovině 3. století se otázka odpuštění hříchů odpadlictví stala obzvlášť aktuální. Tehdy totiž mnoho křesťanů ze strachu před smrtí obětovalo modlám, nebo si za úplatek nechalo napsat potvrzení o tom, že obětovali. Obojí bylo smrtelným hříchem. Papež sv. Kornélius a kartaginský biskup sv. Cyprián hájili názor, že tito tzv. lapsi (padlí) mají být přijímáni zpět do církve, jestliže se podrobí tvrdému pokání. Proti tomu vystoupil v Kartágu presbyter Fortunatus, který požadoval přijetí padlých bez jakéhokoliv kajícího skutku, a v Římě presbyter a vzdoropapež Novacián,

který kategoricky odmítal přijímat tyto padlé zpět. Stanovisko Kornélia a Cypriána se prosadilo v celé tehdejší církvi jako závazné.

Otevřeně je třeba říci, že to byla právě přísná kající praxe, která vychovala prvotní křesťany k odhodlanému mučednictví pro Krista a také k příkladnému, vzornému životu podle evangelia. Hřích byl skutečně chápán jako urážka Boha se vším všudy, odpor ke hříchu byl systematicky a cílevědomě pěstován už u katechumenů.

Lze říci, že i ostatní svátosti se v prvotní církvi plně vyskytují. Biskupové světili své nástupce vkládáním rukou, pomazání nemocných se dělo ve shodě s příkazem listu sv. Jakuba, novomanželům bylo biskupem žehnáno při bohoslužbě slova před eucharistickou obětí.

Život prvotní církve ohrožovaly už v zárodku bludy. Již sv. Pavel a sv. Jan varují ve svých listech před bludaři, s bludnými naukami bojovali perem všichni významní křesťanští apologeti. Nejvíce rozšířenou herezi prvních křesťanských století byl tzv. gnosticismus. Pocházel z řeckého slova „gnósis“, což znamená poznání. Nejednalo se o poznání přirozené, ale nadpřirozené, o zvláštní osvícení shůry. S tím souviselo striktní oddělování duchovního a pozemského světa. Ten první je božský a dokonalý, zatímco ten druhý ďábelský a zavrženíhodný. Ďábelský je i tento pozemský život, proto Spasitel Pán Ježíš Kristus nemohl vzít na sebe pozemské tělo a žít jako člověk. Před gnosticismem jmenovitě varuje už sv. Pavel Timoteje v 1. listě, když jej napomíná, aby se chránil mimo jiné i „lichojmenné gnose“. Z gnostiků je třeba jmenovat Menandra, Basilida, Valentiniana, nejznámějším se však stal ve 2. stol. Markion. Ten škrtil z Pisma sv. celý Starý zákon a z novozákonních spisů všechno, co připomínalo židovské kořeny křesťanství. Starozákonní Bůh, Jahve, je prý krutým Bohem, totožným s ďáblem, který naložil na izraelský národ nesnesitelné járho příkazů a zákazů. Novozákonní Bůh, Ježíš Kristus, svedl právě s tímto starozákonním Jahvem krutý boj, jenž trvá stále.

Pro Markiona je nepředstavitelná myšlenka, že by dokonalý a bezhříšný Bůh vzal na sebe hříšné a zkažené lidské tělo. To bylo u Krista jen zdánlivé. Jiní gnostikové, tzv. doketové, zase hlásali, že prý Ježíš Kristus nezemřel na kříži, ale místo něho byl ukřižován Šimon Petr.

Bylo jasné, že proti těmto nesmyslům se musely křesťanské obce bránit. Původ gnosticizmu byl ryze pohanský, jeho kolébkou se stala Persie, kde Zoroasterova filozofie vytvořila náboženský dualismus, tzn. systém dvou bohů: dobrého a zlého. Zastánci gnose byli vylučováni z církve, ještě častěji však odešli sami a vytvořili si své sekty. Proti gnosticizmu bojovali perem velmi ostře a nekompromisně sv. Irenej, sv. Hippolyt a Tertulián. Ve 3. století dostává gnosticismus název manicheismus; s ním později svádí tvrdou teologickou polemiku sv. Augustin, ale o tom na svém místě.

Druhou prvokřesťanskou herezi se stal tzv. montanismus. Jeho zakladatelem byl jistý Montanus, který vystoupil na přelomu 2. a 3. stol. s přednostním důrazem na Ducha sv. Podstatný rozdíl mezi gnosticizmem a montanismem tkví v tom, že zatímco gnosticizmus vznikl mimo křesťanskou půdu a pronikl do křesťanství jako cizí živel, montanismus povstal a rozvinul se plně na půdě křesťanské. Jednalo se o eschatologicko-charismatické hnutí v prvotní církvi, které očekávalo brzký příchod Parakléta čili Ducha sv. a po něm příchod Pána Ježíše k poslednímu soudu. Mystické vytržení a extáze byly ve shromážděních montanistů častým jevem. Objektivně je třeba říci, že po stránce věroučné nebylo možno montanismu v jeho počátcích nic vytknout, proto se k němu přihlásil i tak zásadový obránce pravověrnosti jako Tertulián. Problémy však nastaly, když Montanovi stoupenci více spoléhali na svá vidění a extáze než na autoritu církevních představených, jimž nakonec upřeli poslušnost. Montanismus se nakonec stal, snad i proti původním záměrům Montanovým a zcela určitě proti záměrům Tertuliánovým revoltou proti autoritě v církvi, výzvou k nastolení anarchie, v níž by se každý odvolával na své subjektivní

mystické zážitky. Tomuto nebezpečí se musela církev bránit. Montanisté byli vylučováni z církevních obcí a zakládali si své vlastní. Proti montanismu vystupovali aktivně sv. Hippolyt, biskup Apolinarius z Hierapole a bojovný apologeta Miltiades. Zvláště Hippolyt se zaměřil na vyvrácení různých pochybných proctví a zjevení.

Ve 3. stol. se objevují zárodky pozdějších tzv. christologických bludů. Ty vycházely z problému, jak sladit přísný monoteismus Starého zákona, v němž platilo, že není Boha kromě Jahveho, s božstvím Ježíše Krista a vůbec naukou o Boží Trojici. Proto někteří teologové té doby razili formuli o monarchii, čili jednovládě Boha Otce. Z toho vznikl termín monarchistické bludy a spory. Rozeznáváme monarchianismus dynamický a modalistický. První hlásal v Římě na sklonku 2. stol. obchodník s kůžemi Theodot. Podle něho byl Ježíš Kristus pouhým člověkem, nikoli Bohem. Termín „Boží Syn“ prý pouze znamená, že v něm přebývala mimořádným způsobem Boží moudrost, a to ve větší míře než v kterémkoliv jiném člověku. Druhý, modalistický monarchianismus je zase názorem jistého Noeta ze Smyrny, podle něhož to byl sám Bůh Otec, kdo na kříži za nás trpěl a zemřel. Pravou nauku hájili důsledně papežové a mučedníci sv. Zefyřin a sv. Kalixt. Papež Zefyřin jasně prohlásil, že „zná pouze jediného Boha Ježíše Krista a mimo něho žádného jiného, který byl zplozen a trpěl“, dále potom, že „nebyl to Otec, kdo zemřel, nýbrž Syn“.

Papežové tak už na počátku 3. stol. byli nuceni moci své autority hájit zjevenou pravdu o Nejsvětější Trojici. Spor o přesné vyjádření této nauky nebyl žádným slovíčkařením a malicherným hašteřením o subtilní pojmy. Nositelé autority v prvotní církvi si byli velmi dobře vědomi, že jakýkoliv ústup od tradice může přinést rozmělnění a zředění autentického Kristova poselství lásky, zředění pravdy víry bude mít zcela logicky za následek i zředění všech dalších hodnot, které evangelium přineslo, což by tvář v tvář okolnímu nepřátelskému světu mohlo znamenat jeho zánik.

## MILÁNSKÝ EDIKT A JEHO DŮSLEDKY, BLUD ARIŮV

V našich výkladech církevních dějin jsme se dostali až k památnému roku 313, kdy císař Konstantin vydal tzv. Milánský edikt, jímž udělil křesťanům svobodu. Stalo se tak po památné bitvě u Milvijského mostu (dnes Ponte Milvio) u Říma na místě zvaném Saxa rubra, kde přemohl svého protivníka Maxentia. Legenda vypráví, že císař spatřil na večerním nebi zářící kříž a zaslechl hlas: „V tomto znamení zvítězí!“ Konstantin údajně podle svědectví historika Eusebia nechal znamení kříže připevnit svým vojákům na oděv. Tím skončila jedna významná epocha církevních dějin, doba pronásledování. Církev mohla počítat své mučedníky. Kolik křesťanů v Římské říši vlastně položilo svůj život pro Krista? Byly to miliony? To zcela jistě ne, když uvážíme, že římské impérium měl 60–70 milionů obyvatel, z čehož tvořili křesťané v 1. stol. asi 1 procento, počátkem 4. stol. 10 procent. Na druhé straně však to nemohlo být jen pouhých pár stovek, neboť je třeba vzít v úvahu zejména ve 3. stol. hromadné popravy za Decia, Valeriána a Diokleciána. Nejstřízlivější a nejpravděpodobnější odhad tedy zní na šestimístné číslo, tedy na několik set tisíc.

Milánský edikt znamenal vážný a důležitý mezník v dějinách církve. Skončila se doba pronásledování a nastala epocha nepřesně nazývaná „konstantinskou érou“, čímž je rozuměno sepětí křesťanství se státní mocí. Toto schéma je ovšem mylné v tom, že Konstantin neprohlásil křesťanství státním náboženstvím, pouze je zrovnoprávnil s pohanstvím, i když ostentativně dával křesťanům najevo své sympatie. Východní církev ho zařadila i s matkou